

Arapça Söz Dizimi ve Terkîb: Kavramsal Bir Analiz

YAKUP KIZILKAYA

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Theology, Türkiye
yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7930-3300>

Öz

Arap dilinde *terkîb* ve onunla aynı kök harflere sahip *murekkeb* kavramı birden çok kelimenin bir araya gelerek oluşturdukları birliktelikleri tanımlamak için kullanılan kavramlardır. *Terkîb* kavramı bir araya gelerek cümleyi oluşturan yapılar için kullanılabilir gibi birliktelik gösteren tamlama, söz öbeği veya ikileme türündeki yapıları da karşılayabilmektedir. Karşılıklı kelime birlikteliğinin türüne göre Arap gramerinde birliktelik gösteren yapılar için *isnâdî terkîb*, *ıdâfî terkîb*, *mezcî terkîb*, *taqyîdî terkîb*, *ta'dâdî terkîb*, *'adedî terkîb*, *şavtî terkîb* ve *tağammunî terkîb* gibi birçok isimlendirme yapılmıştır. Nitekim bu kavram gramerde terim ve sözlük anlamıyla birçok konunun izahında yer almaktadır. Bu çalışma *terkîb* kavramının gramerde yer alış biçimlerini inceleyerek klasik ve modern dönem kaynaklar yardımıyla kavramın anlam alanını içerik analiziyle betimlemeye çalışmaktadır. Kavramın kapsamı belirlenirken bu kavramla ifade edilen yapıların söz dizimsel ve anlamsal özellikleri izah edilmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre bu kavramın gerek terim gerek sözlük anlamıyla gramerde geniş bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir. *Terkîb* teriminin genel anlamda bir araya gelen kelimeler için, *murekkeb* teriminin ise daha çok iki kelimenin birleşerek yeni bir anlam kazandığı bütünleşik yapıları tanımlamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, *Terkîb*, *Mufred*, *Murekkeb*, Söz dizim.

Arabic Syntax and Tarkîb: A Conceptual Analysis

Abstract

In the Arabic language, the concepts of *tarkîb* and *murakkab* (compound) with the same root letters are the concepts used to describe the associations formed by the combination of more than one word. The concept of the *tarkîb* can be used for a syntactic constituent that comes together to form a sentence, as well as for structures in the form of phrases, collocations, or reduplication that have unity. According to the type of word association it meets, many names such as *tarkîb isnâdî*, *tarkîb ıdâfî*, *tarkîb mazdî*, *tarkîb taqyîdî*, *tarkîb ta'dâdî*, *tarkîb 'adadî*, *tarkîb şavtî* and *tarkîb tağammunî* have been made for the structures that have unity in Arabic grammar. As a matter of fact, this concept is included in the explanation of many subjects in grammar with its terminology and dictionary

meaning. This study tries to describe the meaning of the concept with content analysis with the help of classical and modern sources by examining the forms of *tarkīb* in grammar. While determining the scope of the concept, the syntactic and semantic features of the structures expressed by this concept are explained. As a result of the study, it is seen that this concept has a wide meaning area in grammar, both in terms of terms and in the dictionary. It is understood that the term *tarkīb* is used for words that come together in general, while the term *murakkab* is mostly used to describe integrated structures in which two words combine and gain a new meaning.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tarkīb, Mufrad, Murakkab, Syntax.

Giriş

Arap dili söz diziminde kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu yapılar, iki veya daha çok söz biriminin birbirine katılması anlamındaki *terkīb* kavramıyla ifade edilmekte ve kelimelerin yeni bir anlamı meydana getirdiği birliktelikler, terkibin ism-i mef'ülü olan *murekkeb* terimiyle nitelendirilmektedir. Bu kavram gramerin çeşitli alanlarında kullanılmaktadır. Kelimenin yapısı ve türetimini konu edinen sarf ilminde harflerin birleşerek kelimeyi oluşturması da bu kavramla ifade edilmektedir.¹ Arap dilinin söz dizim tarafını ele alan nahivde ise bu kavram, *mufredin* zıt anlamlısı olarak birden çok kelimenin bir arada kullanıldığı dizilimi ifade etmek için kullanılmaktadır. Nahivde *murekkeb* kavramıyla aralarında *isnād* ilişkisi bulunan kelime birlikteliklerinin meydana getirdiği cümle biçimindeki yapı kastedilebildiği gibi² çoğunlukla birden çok unsurun tek bir isim altında tanımlanacak biçimde bir araya getirildiği birleşik sözcük veya söz öbeği türündeki yapıların ifadesinde de bu kavram kullanılmaktadır.³

Kaynakların konuyu ele alışına göre terkib oluşturan yapılar, farklı tür ve isimlendirmelerle ortaya çıkmaktadır. Klasik kaynaklarda *murekkeb* terimiyle kastedilen yapıların daha çok *mezcī terkīb* olmak üzere *idāfi* ve *isnādī terkīb* biçiminde oldukları, sonraki dönemlerde bu kavram alanının genişlediği anlaşılmaktadır. Bazı çalışmalarda kavramın sözdizim anlamına gelecek biçimde kullanıldığı da görülmekte olup⁴ *'ilmu't-terkīb* (terkib ilmi) ifadesiyle *'ilmu'n-nahv* (nahiv ilmi) kastedilebilmektedir.⁵ Bu bağlamda terkibi oluşturan kelimelerdeki *taqdīm-te'hīr*, *ḥazf-zıkr* ve *ta'rīf-tenkīr* gibi

¹ et-Tehānevī, *Keşşāfu İştilāhāti'l-Funūn ve'l-'Ulūm*, 1:423.

² el-Hāşimī, *el-Ḳavā'idu'l-Esāsīyye li'l-Luġati'l-'Arabīyye*, 9-11; Fevval Bābiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'n-Nahvi'l-'Arabī*, 2:967.

³ et-Tehānevī, *Keşşāf*, 1:423.

⁴ 'Āid 'Abdurrahmān 'Abdurrahīm Maḥmūd - Fezv Suheyl Nazzāl, "el-Murakkebu'l-'Idāfi fi't-Turāşī'l-Luġaviyyi'l-'Arabī," 577.

⁵ 'Umer, *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabīyyeti'l-Mu'āşira*, 933.

her bir dizilim, farklı biçimlere sahip terkiblerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.⁶ *Terkib* kavramının anlam alanındaki bu genişlemede terim anlamından çok sözlük anlamının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *terkib* kavramı, birliktelik gösteren söz dizim biçimlerinin ortak adı olarak kullanılmakta ve terkib oluşturan yapılar, *murekkeb* ismini almaktadır.⁷ Söz dizimdeki çeşitli kelime birlikteliklerinin ifadesinde bu kavram kullanılmakla birlikte terim olarak daha çok bütünleşik biçim gösteren birleşik yapıdaki kelime ve söz grubu türündeki yapıların isimlendirilmesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim klasik kaynaklarda bu kavramlarla ilgili terimsel açıklamaların ve örneklerin bütünleşik biçimdeki *mebnî* isimler veya *'alem* isimler konularında daha çok yer bulunduğu görülmektedir.⁸

Çalışmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Terkib ve *murekkeb* terimleri, Arap gramerinin birçok konusunda doğrudan veya dolaylı olarak yer almaktadır. Birden çok dil biriminin birliktelik gösterdiği söz dizim biçimlerinin açıklamalarında terkib ve murekkeb kelimelerinden yararlanılmakla birlikte bu kelimeler terimsel karşılığını daha çok birliktelik gösteren yapıların biçimsel ve cümledeki konumuyla ilgili i'râbî özellikleriyle ön plana çıktıkları *mebnî* isimler, *'alem* isimler ile sayı, *zarf* veya *hâl* (durum zarfı) olarak kullanıldıkları konularda bulunmaktadır. Gramer eserlerindeki *terkib* ve *murekkeb* kavramlarıyla ilgili bu konular dışında *terkibi* müstakil olarak inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları *terkibi* genel hatlarıyla ele alırken,⁹ bazıları belagat gibi belirli bir alanla ilişkili olarak incelemektedir.¹⁰ Yapılacak bu çalışma ise *terkib* kavramını söz dizim boyutuyla ele alarak bu kavramın ilişkili olduğu dizimleri incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma *terkib* kavramının söz dizim boyutu ile sınırlandırıldığından kavramın kelime türetimiyle ilgili yönü, edatların veya harflerin birleşiminden oluşan tek kelime biçimindeki *murekkeb* yapılar ve cümle biçimindeki *terkibin* asıl öğeleri olan özne ve yüklem dışında *terkibi* çeşitli yönlerden sınırlayıp tamlayan öğeler konu dışında tutulacaktır.

⁶ İmân Fâtımatu'z-Zehrâ' Belkâsim, "et-Terkib beyne'l-Kudâmâ' ve'l-Muħdeşin," 35.

⁷ el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'n-Naħviyye ve'ş-Şarfiyye*, 95.

⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, 3:143; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li-Kâfiyeti İbni'l-Ĥâcib*, 2:358.

⁹ Ahmet Bulut, "Arap Dilinde Terkib," 357-368.

¹⁰ Ebû Müsâ, *Delâletu't-Terâkib Dirâse Belâğiyye*, 21-380.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı, nahivdeki *terkīb* kavramıyla ilgili konu ve yapıların analizini yaparak bu kavram alanına giren söz birlikteliklerini yapısal ve anlamsal özellikleriyle betimlemektir. Bunu gerçekleştirmek için şu adımlar izlenecektir: 1- İlgili kavramın yer aldığı klasik ve modern dönem kaynaklar içerik analizine tabi tutularak *terkībī* ele alış biçimleri değerlendirilecektir. 2- Kaynaklarda *terkīb* kavramıyla ilişkilendirilen yapıların söz dizimdeki tezahürleri belirlenecek ve kavramın gramerdeki alanı çeşitli özellikleriyle betimlenecektir. 3- İçerik analizi yapılırken bütüncül bir yaklaşımla bu kavramın ilişkili olduğu yapıları gösteren genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. 4- Kavramın ilişkili olduğu sözdizim biçimleri belirlendikten sonra bunlar, ortak ve ayırıcı özellikleriyle değerlendirilerek kavramsal boyut belirgin hale getirilmeye çalışılacaktır.

1. *Terkīb* Kavramı ve Kavramın Söz Dizimdeki Karşılığı

Terkīb kelimesiyle aynı kök harflerini paylaşan üç harfli “rakibe” fiili, çoğunlukla bir ulaşım vasıtasına binmek; dört harfli “rakkebe” fiili ise yüzüğe kaş eklemek gibi bir nesneyi başka bir nesne üzerine bindirmek, ilaç yapmak için çeşitli maddeleri birbirine katarak terkip etmek, inşa etmek, sentez yapmak anlamlarında kullanılmaktadır. Bu anlamlar göz önüne alındığında “ر-ك-ب / r-k-b” kök harflerine sahip kelimelerde en az iki şeyin birbirine eklenmesi hususu ön plana çıkmaktadır. Nitekim tefīl babından mastar olan *terkīb* kelimesi, bu kök anlamı yansıtacak biçimde iki veya daha çok unsurun farklı bir yapı meydana getirmek için birbirine katılmasını ifade etmede kullanılmaktadır.¹¹ Nahiv terminolojisinde ise *terkīb*, *mufred* biçimdeki en az iki söz birimini, yeni bir anlam elde edecek biçimde bir araya getirmektir.¹² *Terkībe* giren her kelime anlamından az veya çok bazı şeyleri feda ederek *terkībe* oluşan bu yeni anlama katkı vermektedir.¹³ *Murekkeb* kavramı ise birden çok birimin meydana getirdiği yapının adı olmaktadır.

Gramerde *terkīb* ve bu kökün ism-i mef'ülü olan *murekkeb* kelimeleri birçok gramatik yapının izahında kullanılmaktadır. *Terkīb* kavramı Arap gramerinde isim, fiil ve harf olarak belirlenen kelime türlerinden oluşan isim-isim, fiil-fiil, harf-harf, isim-fiil, isim-harf, fiil-harf ve harf-fiil birlikteliklerini ifade edebildiği gibi¹⁴ birleşik halde olmadıklarında *basīṭ* kavramıyla tanımlanan harf veya cümleleri tanımlamak için de

¹¹ İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1:428; İbrāhīm Muştafā ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasīṭ*, 367, 368.

¹² el-Fākihī, *Şerhu Kitābi'l-Ḥudūd fi'n-Nahv*, 76.

¹³ İbn Ya'īş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5:105; 'Abbās Ḥasan, *en-Nahvu'l-Vāfi*, 4:512.

¹⁴ er-Rađī el-Esterābādī, *Şerhu'r-Rađī*, 2:351.

kullanılabilmektedir. Öte yandan bu terim, kelime anlamıyla çeşitli nahiv konularının izahında yer almaktadır. Bir nahiv terimi olarak en bariz anlamıyla *mufred* kavramının zıt anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Buna göre *terkîb*, kendisini oluşturan her bir parçanın, anlamlı olarak *terkîbin* kendisiyle ilgili bölümünü temsil ettiği yapıları ifade etmektedir.¹⁵ Bu sebeple *terkîbin* tanımı, “yapısındaki herhangi bir cüzü (parçası), anlamının bir cüzünü ifade eden biçim” olarak yapılmaktadır.¹⁶ Tanım, muğârâ‘ât harfleri, nisbet yâ’sı, ism-i fâ‘ilin elifi ve müenneslik tâ’sı gibi başka bir kelimeye eklenen harf türündeki ilaveleri kavramın dışında tutmaktadır.¹⁷ Nitekim bu tür eklentiler, *terkîb* oluşturmaktan ziyade *mufred* bir yapıya anlamsal katkı veren kelimenin bir parçası mesabesinde dir.¹⁸

Mufred kavramı, sözdizimde *musennâ* ve *cem’in*, *muğâf* ve *şebîh bi'l-muğâfın*, cümle ve *şibh-i cümlenin* veya *murekkeb* yapıların mukabilinde de kullanılan bir kavramdır.¹⁹ *Murekkeb* yapılar, *mufred* biçimdeki kelimelerin birlikteliğinden oluştuğundan kelimenin tanımında da onun *mufred* bir yapı olduğuna vurgu yapılmıştır. Nitekim *terkîbi* oluşturan kelime, “bir anlam ifade eden *mufred* (*terkîb* halinde olmayan) lafız” olarak tanımlanmaktadır. Tanımdaki “mufred” kaydı, kelimenin tekil olduğunu değil, bir nahiv terimi olarak kelimeyi oluşturan parçaların bütününe birlikte bir anlam ifade ettiğini göstermektedir. Nitekim *mufred* terimi, yapısındaki birimlerden herhangi birinin, anlamında belirli bir birimi karşılamadığı söz birimlerini tanımlamak için kullanılmaktadır.²⁰ Dolayısıyla *mufred* ile *murekkeb* terimleri arasındaki anlamsal zıtlık, *mufred* lafız olan kelimenin aksine *murekkeb* yapılarda *terkîbi* oluşturan parçaların her birinin tek başına anlamlı olmasıdır.²¹ *Mufred* biçim arz eden kelimeyi oluşturan parçalar ise *terkîb*ten ayrıldığında anlamsız kalmaktadır. Örneğin *mufred* bir yapı olan فَهْمٌ “anladı” kelimesini oluşturan harfler *terkîb*ten ayrıldığında bir anlam ifade etmemektedir. Ancak *terkîb* biçimindeki فَهْمٌ زَيْدٌ “Zeyd anladı” veya عَبْدُ اللَّهِ “Abdullâh” ifadelerini oluşturan her bir kelime *terkîb*ten bağımsız olarak da anlam bildirmektedir.²²

¹⁵ et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:425.

¹⁶ Abdulğani, *el-Muştalaḥu'n-Nahvî*, 17.

¹⁷ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerḥi Cem'i'l-Cevâmi'*, 1:20; et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:424.

¹⁸ et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:424.

¹⁹ et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:425; el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi'l-Ḥudûd fi'n-Nahv*, 85-87.

²⁰ el-Fâkihî, *Şerḥu Kitâbi'l-Ḥudûd fi'n-Nahv*, 76; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 1:20; et-Tehânevî, *Keşşâf*, 2:1608.

²¹ İbn Ya‘îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 1:71; er-Rađî el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Rađî*, 1:5; et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:425.

²² er-Rađî el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Rađî*, 1:5.

2. Arap Dili Söz Dizimde *Terkīb* Biçimleri

*Terkīb*i oluşturan lafızlar arasındaki ilişki, onun birleşik kelime, söz öbeği veya cümle oluşunu belirlemektedir. *Terkīb*i oluşturan kelimeler arasındaki ilişkinin türüne göre *terkīb*ler farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Klasik kaynaklarda *murekkeb* kelimesinin terim anlamıyla daha çok *mezcī terkīb* türündeki dizilimlerle öne çıktığı görülmekte olup, *terkīb* ve *murekkeb* kavramlarının anlam alanının sonraki çalışmalarla genişlediği anlaşılmaktadır. Nitekim dilcilerin konuyu ele alış biçimlerine göre *terkīb*in türleri ile ilgili *isnādī*, *ğayr-i isnādī*, *takyīdī*, *ğayr-i takyīdī*, *mezcī*, *iḍāfi*, *tavşifi*, *adedī*, *beyānī*, *atfī* ve *şavtī terkīb* gibi birçok isimlendirme ortaya çıkmıştır.²³ Bunun bir devamı olarak *atf-ma'tūf*, *bedel-mubdelun minh*, *te'kid-mü'ekked* gibi birbirini takip eden söz dizim biçimleri ve daha birçok sözdizim biçimi de bu kavramlarla ilişkilendirilmiştir.²⁴ Ancak bu isimlendirmelerin çoğunda bir terimselleştirmeden ziyade *terkīb*in temel anlamının esas alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim kelimenin sözlük anlamının etkili olduğu birçok adlandırma olmakla birlikte kelimeler arasındaki ilişkinin türüne göre çoğu kaynakta *terkīb* teriminin alanı, *isnādī*, *iḍāfi* ve *mezcī* türleriyle sınırlı kalmıştır.²⁵

Son dönem bazı çalışmalarda *terkīb*in *isnādī* (cümle oluşturan) ve *ğayr-i isnādī* (cümle oluşturmeyen) *terkīb* olarak iki ana başlığa sahip olduğu ve cümle oluşturmeyen birçok söz dizim biçiminin *ğayr-i isnādī terkīb* başlığı altında yerini aldığı görülmektedir. Nitekim *terkīb*lerin bir kısmı cümle, bir kısmı ise cümle olmayan söz öbeği veya birleşik kelime biçiminde yapılarıdır. *Terkīb*in cümle, söz öbeği veya birleşik kelime oluşunu *terkīb*i oluşturan kelimeler arasındaki ilişkinin niteliği belirlemektedir. Kendisini oluşturan kelimeler arasında *isnād* (özne-yüklem ilişkisi) bulunan dolayısıyla *kelām* veya cümleyi oluşturan *terkīb*ler, *isnādī terkīb* (التركيب الإسنادي) veya *kelāmī terkīb* (التركيب الكلامي), bunun dışındakiler ise *ğayr-i isnādī terkīb* (التركيب غير الإسنادي) veya *ğayr-i kelāmī terkīb* (التركيب غير الكلامي) ismini almaktadır.²⁶ Bazı kaynaklarda isimlendirmede *terkīb* yerine *murekkeb* kelimesinin tercih edildiği görülmektedir.²⁷ Neticede *terkīb* türleri *isnād* içeren ve cümle

²³ et-Tehānevī, *Keşşāf*, 1:423, 424; Fevval Bābiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 2:968; el-Galāyīnī, *Cāmi'u'd-Durūsi'l-'Arabīyye*, 26-29; Eymen Muḥammed Emīn el-Musā'ide, "el-Murekkebāt fi'l-'Arabīyye," (yüksek lisans tezi), 16.

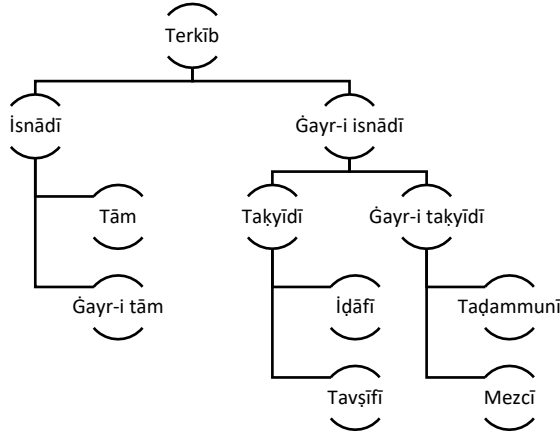
²⁴ Fevval Bābiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 2:968.

²⁵ el-Menzili, *Envāru'r-Rebī' fi's-Şarf ve'n-Naḥv ve'l-Me'ānī ve'l-Beyān ve'l-Bedī'*, 59; Belkāsım, "et-Terkīb beyne'l-Ḳudāmā' ve'l-Muḥdeşin," 34.

²⁶ ed-Dehdāh, *Şerḫu Elfiyyeti İbn Mālik*, 2.

²⁷ el-Lebedi, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahāti'n-Naḥviyye ve's-Şarfiyye*, 95.

olabilen veya *isnād* içermeyen ve cümle olamayan olmak üzere iki ana başlık altında incelenebilmektedir.²⁸ *Terkîb*in türleriyle ilgili ayrıntılı izah yapan et-Tehânevî (ö. 1158/1745) ve konuyu ele alan diğer çalışmaların açıklamalarından yararlanılarak aşağıdaki tasnif oluşturulabilir.²⁹

3. Ġayr-i Isnādî (İsnād İçermeyen) Terkîb

Bu tür *terkîb*ler aralarında *isnād* ilişkisi bulunmayan söz birimlerinin oluşturduğu birliktelikleridir. Cümle kurulumunda gerekli olan *isnād* şartı bu tür *terkîb*leri cümlenin dışında tutmaktadır.³⁰ Bu *terkîbi* oluşturan kelimeler özne-yüklem ilişkisi göstermediğinden *nākıs terkîb* veya *Ġayr-i tām terkîb* olarak da adlandırılmaktadır.³¹ Nitekim bu *terkîb*ler birleşik kelime, tamlama veya söz öbeği gibi dizimler oluşturmaktadır. Genellikle ilk konularını kelime, cümle, *kelām*, *kelim*, *ğavl* terimlerinin oluşturduğu gramer eserlerinde *ğavl* başlığı cümle, *kelām* veya *kelim* niteliği göstermeyen bu tür *terkîb*lerin diğerlerine göre konumunu belirlemektedir.³²

Bu *terkîb*ler çeşitli özelliklerine göre alt başlıklara sahip olmuştur. *Terkîbi* oluşturan kelimelerden herhangi birinin diğerini sınırladığı dizilim, *ta'kyidî murekkeb* (المركب التقييدي) kısmını oluşturmaktadır. Bu *terkîb*ler *idāfet* ve sıfat *terkîb*leridir. Bu tür *terkîb*lerde *terkîbi* oluşturan asli unsurun anlamı, diğerleriyle daha belirgin hale getirildiğinden anlamsal bir tamlama söz konusu olmakta ve *terkîb*in taraflarından biri diğerini tamlamaktadır. Kelimelerden

²⁸ Fevâl Bâbiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 2:967; Belkâsim, "et-Terkîb beyne'l-Ġudâmâ' ve'l-Muğdeşin," 34.

²⁹ et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:423-426; Fevâl Bâbiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 2:968; el-Ġalâyînî, *Câmi'u'd-Durûs'il-'Arabiyye*, 26-29; el-Musâ'ide, *el-Murekkebât fi'l-'Arabiyye*, 16.

³⁰ er-Rađî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî*, 1:18.

³¹ Fevâl Bâbiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 2:970.

³² el-Hâşimî, *el-Ġavâ'idu'l-Esâsiyye*, 11.

herhangi birinin diğerini sınırlamadığı dolayısıyla anlamsal bir tamlamanın söz konusu olmadığı dizilim ise *gayr-i takyīdī murekkeb* (المركب غير التقييدي) kısmında değerlendirilmektedir.³³

Takyīdī terkīb türü olan *idāfī terkīb* (التركيب الإضافي), *muḍāf* (tamlanan) ve *muḍāfun ileyh* (tamlayan) oluşturduğu *terkīb*dir. Bu *terkīb*de *muḍāf*ın anlamı, *muḍāfun ileyh* tarafından daraltılmakta ve anlamca tamlanmaktadır. *Muḍāfun ileyh*in *nekreden maʿrifeye* doğru değişiminde tamlanan taraf daha belirgin hal almaktadır. Yapısal olarak tamlamanın taraflarından olan *muḍāfun ileyh*in, *mufred* isimdeki tenvīnden bedel olduğu değerlendirilerek ikisi birlikte tek bir isim gibi düşünülmektedir.³⁴

Nitekim *زيد غلام زيد* “Bu Zeyd’in çocuğudur” örneğinde *زيد* “Zeyd’in çocuğu” isim tamlamasının, mübtedanın haberi konumunda bulunması gibi *idāfī terkīb*, herhangi bir cümle ögesi yerine geçebilmektedir.³⁵ *Terkiḳ*bin haber olduğunu gösteren *iʿrāb* alameti, *muḍāf*ın sonunda ortaya çıkmaktadır. *Muḍāfun ileyh* ise daima mecrūr olup *terkiḳ*bin cümledeki görevinin değişmesiyle değişime uğramamaktadır. Ancak anlam, her iki unsurun birlikte oluşturduğu *terkiḳ* sayesinde ortaya çıkmaktadır.³⁶ ‘*Alem* (özel isim) niteliği kazanmış birçok *idāfī terkīb* bulunmaktadır. *İdāfī terkīb*, *إمْرُؤُ الْقَيْسِ* “İmru’u’l-Kays” gibi ‘*alem* olduğunda yapısal olarak iki kelimedenden oluşmakla birlikte anlamsal olarak tek bir varlığı göstermektedir.³⁷ *Terkiḳ*binin ‘*alem* isim olması *iʿrāb* özelliğinde bir değişime sebep olmamaktadır.³⁸

*Terkiḳ*de taraflardan birinin öteki kelimeyi niteleyerek tamladığı *terkiḳ*ler, sıfat tamlamasıdır. Niteleyen ve nitelenen öğelerin oluşturduğu bu dizilim, *tavşifī terkīb* (التركيب التوصيفي) olarak adlandırılmaktadır.³⁹ Tamlamanın taraflarının *şifāt* ve *mevşūf* adını aldığı *الرجل الكريم* “Cömert adam” gibi bir dizilimde *şifāt*, *mevşūf*un bir parçası mesabesinde olduğundan sıfat tamlaması bütünleşik bir yapı arz eder.⁴⁰ *Şifāt terkibi* özelliği gösteren *مُحَمَّدٌ الْفَاضِلُ* “Muḥammed el-Fāḍıl” ve *هَارُونَ الرَّشِيدُ* “Hārūn er-Reşid” gibi bazı yapılar özel isim özelliği kazanmıştır. Bu türden özel isimlerin *iʿrāb*ında iki görüş öne sürülmüştür. İlk görüş ikinci kelimenin *tābi*’lerden olarak sıfat gibi *iʿrāb* edilmesidir. Buna göre *iʿrāb* alameti mevşūfta ortaya çıkmakta ve sıfat onun

³³ et-Tehānevī, *Keşşāf*, 1:424.

³⁴ Sibeveyhi, *el-Kitāb*, 2:226; el-Lebedī, *Muʿcemu’l-Muşṭalahātī’n-Nahviyye ve’ş-Şarfiyye*, 95.

³⁵ el-Muberred, *el-Mukteḍab*, 4:143.

³⁶ ‘Ādil b. Aḥmed b. Sālim Bānā’me, “Binā’u’l-Cumle ‘inde Muşṭafā Sādiḳ er-Rāfi’i min Ḥilāli Kitābihī Evrāki’l-Verd,” (yüksek lisans tezi), 56.

³⁷ İbn Mālik, *Şerḫu’t-Teshil*, 1:4.

³⁸ el-Birgivi, *İzhāru’l-Esrār*, 129.

³⁹ et-Tehānevī, *Keşşāf*, 1:424.

⁴⁰ Adalı, *Netāicu’l-Efkār fī Şerḫi’l-İzhār*, 131.

*i'râb*ına tabi olmaktadır. Diğer bir görüş, bu tür *terkîbin isnâdî terkîbe* mülhak kabul edilerek *mahkî* olarak *i'râb* edilmesi yönündedir.⁴¹ *Mahkî i'râb*, herhangi bir ifadenin *i'râb*ında yeni kurulan cümledeki konumunun değil önceden taşıdığı biçimin korunması biçiminde gerçekleşmektedir.

Şıfat terkîbinin de içerisinde yer aldığı ikinci sıradaki unsurun öncekini açıklayıp sınırladığı *terkîbler*, son dönem bazı kaynaklarda genel bir başlıkla *beyânî terkîb* (التركيب البياني) adı altında toplanmıştır. Bu ana başlık altında *vaşfi terkîb* (التركيب الوصفي) adını alan sıfat tamlamasının yanında söz öbeği türündeki *جاء القوم كلهم* “Bütün kavim geldi” ve *جاء الأستاذ سليم* “Selim Hoca geldi” gibi *te'kid-mü'ekked* ve *bedel-mubdelun minh* dizilimleri de yer almaktadır. Bu dizilimler *tevkîdî terkîb* (التركيب التوكيدي) ve *bedelî terkîb* (التركيب البدلي) olarak isimlendirilmiştir. Son iki dizilimin *terkîb* adıyla zikredilmesinde anlamdan ziyade *i'râb*ın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımla *ma'ṭūf-ma'ṭūfun 'aleyh* biçimindeki dizilim, *'atfî terkîb* (التركيب العطفی) olarak isimlendirilmiştir.⁴²

İsnâdî ve *takyîdî* özellik göstermeyen kelime birliktelikleri, *gayr-i takyîdî terkîbleri* oluşturmaktadır. *Gayr-i takyîdî terkîbi* oluşturan kelimeler birbirini etkileyerek aralarında *i'râb* ilişkisi göstermediğinden bunların bütünü için genel bir yaklaşımla *mezcî terkîb* (التركيب المزجي) terimi de kullanılmakla birlikte⁴³ daha ayrıntılı bir yaklaşımla içeriğinde maḥzûf bir harf barındıran *terkîbler*, *taḍammunî terkîb* (التركيب التضمّني) ismiyle *mezcî terkîb*den ayrılmıştır.⁴⁴ Buna göre aslı *عَشْرٌ وَخُمْسَةٌ* biçiminde 'atf harfi içeren *عَشْرٌ* “on beş” gibi sayısal veya aslı *بيت إلى بيت* biçiminde harf-i cer içeren *بيت بيت* “ev eve” gibi *zarf* olan *terkîbler*, ḥazf edilen bir kelimeyi bünyelerinde barındırmaktadır.⁴⁵

Tasnifattaki bu daraltma *mezcî terkîb* terimini maḥzûf bir harf içermeden iki kelimenin birleşik yapı gösterdiği *terkîblerle* sınırlamıştır.⁴⁶ Bu bağlamda *terkîbin* tanımı da “İki kelimenin *mufred* anlam ifade eden tek kelime yerine geçecek biçimde birleşmesi” olarak yapılmıştır.⁴⁷ *Mezcî terkîbin* *حَضْرَمُوت* “Ḥaḍramevt” gibi iki isimden oluşanları için *ḥaḳîkî*, سيبويه “Sibeveyhi” gibi bir isim ve bir sestem oluşanları için de *ḥukmî terkîb* tanımlamaları yapılmıştır.⁴⁸

⁴¹ Ḥasan, *en-Naḥvu'l-Vāfi*, 1:310.

⁴² el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, 28.

⁴³ el-Hâşimî, *el-Ķavâ'idu'l-Esâsiyye*, 35.

⁴⁴ et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:424. İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 5:105

⁴⁵ İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 1:183.

⁴⁶ el-Muberrred, *el-Muktedâb*, 4:20; ed-Daqr, *Mu'cemu'l-Ķavâ'idu'l-'Arabîyye fi'n-Naḥv ve't-Taşrif*, 140.

⁴⁷ er-Rađî el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Rađî*, 2:351; Ḥasan, *en-Naḥvu'l-Vāfi*, 1:300.

⁴⁸ et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1:424.

Bileşik yapı arz etmeleri sebebiyle *terkīb* ve *murekkeb* kavramlarının terim anlamıyla kendini belirgin olarak gösterdiği *terkīb*ler, *ğayr-i takyīdī terkīb*lerdir. Bu sebeple kaynaklarda *el-Murekkebāt* (المركبات) başlığı altında önemli bir yeri bu tür *terkīb*ler işgal etmektedir.⁴⁹ Aralarında nisbet ilişkisi olmadan iki kelimenin bileşik anlam ifade edecek biçimde birliktelik gösterdiği bu dizilimler, çoğunlukla *ī'rābı* açısından değerlendirilmektedir.⁵⁰ Bu başlığın ayırt edici özelliği, *terkīb*i oluşturan kelimelerin *terkīb* sayesinde çoğu zaman *mebnī*lik kazanmasıdır. Nitekim genellikle bu başlık, *Mu'rab* ve *Mebnī* ana başlığının alt konularından birini oluşturmakta ve *terkīb*ler *mebnī* kelimeler veya *'alem* isimler bölümünde incelenmektedir.⁵¹ Genellikle *mufred* yapılarıdaki *mu'rablık-mebnī*lik konusunu *murekkeb* yapılarıdaki *mu'rablık-mebnī*lik konusu takip etmektedir. Örneğin *mebnī* isimlerin *خَمْسَةٌ عَشْرَ* gibi bir türünde *terkīb*i oluşturan her iki taraf *mebnī*lik özelliği gösterirken *خَصْرٌ مُمْتُ* gibi diğer bir türünde *terkīb*in ilk tarafı *mebnī*, son kısmı ise *mu'rab* olmaktadır.⁵² *Mu'rab* olan bu kısım *ğayr-i munşarif* ismin *ī'rābı*nı almaktadır. İlk kısım ise *مَعْدِي كَرِبٌ* "Ma'dikerib" gibi "yā" harfiyle biten kelimelerde sukūn diğerlerinde *feth* üzere *mebnī* olmaktadır.⁵³ *İsnādī* ve *idāfī terkīb* özelliği gösteren yapılarıdaki kelimelerin *terkīb*den bağımsız olarak bizatihi kendilerinin *mebnī*liği de söz konusu olabilmekle birlikte bu *mebnī*lik *terkīb* dolayısıyla değil, kelimenin aslından kaynaklanan *mebnī*liktir.⁵⁴

Her iki kısmı *mebnī* olan *عَشْرٌ بَيْتٌ بَيْتٌ* gibi *terkīb*lerin *mebnī*liği, *hazf* sebebiyledir. Buna göre aslı, *خمسة وعشرة* ve *بيت إلى بيت* biçiminde dizilime kelimeler mezc olurken sözü kısaltma sebebiyle kelimeler arasındaki harf, *hazf* edilmiş ve *terkīb*i oluşturan ikinci kısım bu harfi tazammun ettiğinden *mebnī* olmuştur.⁵⁵ İçeriğinde böyle bir *hazf* bulunmayan *mezcī terkīb*i oluşturan kelimeler ise *mufred* kelimeyi oluşturan alfabe harfleri mesabesinde değerlendirildiğinden bunların *mebnī*liği söz konusu olmaktadır.⁵⁶ *Terkīb*in ilk kısmı, kelimenin son harfinden önceki parçası mesabesinde olduğundan değişime uğramamakta ve *mebnī*lik özelliği kazanmaktadır. Ancak ikinci kısım, kelimenin sonundaki *ī'rāb* durumunu göstermesi açısından *mu'rab* kabul edilmektedir.⁵⁷ Nitekim *mezcī terkīb*deki

⁴⁹ er-Rađī el-Esterābādī, *Şerhu'r-Rađī*, 2:351; Ḥasan, *en-Nahvu'l-Vāfi*, 1:300.

⁵⁰ el-Muberred, *el-Mukteḍab*, 4:20; ed-Daqr, *Mu'cemu'l-Kavā'id*, 140.

⁵¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3:143; er-Rađī el-Esterābādī, *Şerhu'r-Rađī*, 2:358.

⁵² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3:144.

⁵³ el-Muberred, *el-Mukteḍab*, 4:20, 21; el-Fađlī, *Muhtaşaru'n-Nahv*, 21.

⁵⁴ er-Rađī el-Esterābādī, *Şerhu'r-Rađī*, 2:352.

⁵⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3:144; et-Tehānevī, *Keşşāf*, 1:424.

⁵⁶ Ḥasan, *en-Nahvu'l-Vāfi*, 1:301.

⁵⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3:144.

ikinci kelime, *mufred* olan قائمة kelimesindeki tā-i marbūta veya بصرِي kelimesindeki nisbet yā'sı mesabesindedir.⁵⁸ Kelimeye birer eklenti olan tā-i marbūta ve nisbet yā'sı, eklendikleri kelimenin bir parçası oldukları gibi *mezcî terkîbi* oluşturan kelimelerdeki imtizâc da bu şekilde düşünülmemekte ve bu birliktelik, *mufred* hükmünde değerlendirilmektedir.

Sayılardan oluşan *terkîb* türü, daha ayrıntılı izah edilebilmesi amacıyla 'adedî terkîb (التَّرْكِيْبُ الْعَدَدِي) başlığıyla incelenenmektedir. Bunlar 11-19 sayıları dahil olmak üzere bu ikisi arasındaki sayılardır.⁵⁹ Bu *terkîbler* 12 sayısı hariç her iki kısmı *feth* üzere *mebnî* olan *terkîbler*dir. Bunların sıra sayısı formları da buna dahildir. Bu *terkîbi* oluşturan sayılar arasında var olduğu düşünülen mukadder 'atf harfi olan vāv, kaynaşmadan dolayı *hazf* edilmiş bu sebeple *terkîbin* her iki parçası *mebnîlik* özelliği kazanmıştır.⁶⁰

Kelimenin sonuna وَهْ sesinin ilavesiyle elde edilen سيبويه، نَفْطُوِيْه، دُرُسْتُوِيْه، خَالُوِيْه gibi *mezcî terkîblerde* *terkîbin* bir parçasını oluşturan وَهْ ifadesi, kavramsal karşılığı olan bir isim olmamakla birlikte isim vazifesi gördüğünden bu *terkîbler* de *mezcî terkîb* olarak adlandırılmıştır. Bu *terkîbdeki* ses olayını belirgin biçimde ortaya koymak için bu *terkîb* türü, *savtî terkîb* (التركيب الصوتي) olarak tanımlanmıştır.⁶¹

Anlamsal özellikleri bakımından değerlendirildiğinde *mezcî terkîb* türündeki kelimelerin genellikle birleşik kelime biçiminde oldukları görülmektedir. İki kelimenin birleşerek yeni bir kavram oluşturmaları sebebiyle bu *terkîb* türünün kelime türetimiyle ilişkisi bulunmaktadır.⁶² Dolayısıyla bu yönüyle *ıştikâk* ve sarf ilimlerini de ilgilendiren bir konudur. Nahivde ise bu *terkîb* daha çok *i'râbı* açısından değerlendirilmektedir. Bu *terkîb* türü çoğunlukla insan veya diğer varlıkları gösteren 'alem isim türündedir. Gramerde *idâfî*, *isnâdî* ve *mezcî* olmak üzere üç kısımda değerlendirilen *murekkeb* 'alem isimlerin bir başlığını da bu tür isimler oluşturmaktadır.⁶³ Birden çok kelime içermekle birlikte tek bir varlığı gösteren bu *terkîbler*, bu özellikleri sebebiyle *ifrâdî terkîb* (التركيب الإفرادي)

⁵⁸ el-Muberred, *el-Mukteḍab*, 4:20; et-Tehānevî, *Keşşâf*, 2:1609; el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'n-Nahviyye ve's-Şarfiyye*, 95; ed-Daqr, *Mu'cemu'l-Kavâ'id*, 140.

⁵⁹ el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'n-Nahviyye ve's-Şarfiyye*, 95; Fevval Bâbiti, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 2:969.

⁶⁰ ez-Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi 'İlmi'l-'Arabiyye*, 163.

⁶¹ et-Tehānevî, *Keşşâf*, 1:424.

⁶² Bulut, "Arap Dilinde Terkib," 357, 358; İngilizcede "compound word" terimiyle karşılanan bu *terkîb* türündeki bazı kelimelerin Arapça-İngilizce karşılaştırması için bk. Rifat Huzeym, "et-Terkîbu'l-Mezcî fi'l-'Arabiyyeti'l-Mu'aşira," 192-207.

⁶³ el-Faqlî, *Muhtaşaru'n-Nahv*, 55.

olarak tanımlanmıştır.⁶⁴ Nitekim bunlar مَغْدِكَرْبُ مُقِيلٌ “Ma’dikerib geliyor” ve قَالِيَقَلَا طَيِّبَةً “Kaliqalā güzeldir” örneklerinde görüleceği üzere cümlede yer aldıklarında bütünüyle *isnād*ın bir tarafını oluşturmakta ve cümlenin tamamlanması için diğer bir cümle ögesine ihtiyaç duymaktadır.⁶⁵

‘Alem özelliği gösteren *mezcī terkīb*lerin sadece ilk kısmı *mebnīdir*. Sonları itibariyle genellikle بَعْلَبُكْ بَلْدَةُ طَيِّبَةُ الْهَوَاءِ “Ba’labekk havası güzel bir şehirdir”, سَافَرْتُ إِلَى حَضْرَمَوْتٍ “Beytelaḥm’de oturdum” ve هَادِرَامَوْتِ “Ḥaḍramevt’e yolculuk yaptım” örneklerinde görüleceği üzere gibi *ğayr-i munṣarif* olarak *i’rāb* edilirler. Ancak ikinci kısmı وَه سesiyle biten *terkīb*lerin ikinci kısmı، رَأَيْتُ سَبِيوِيَهَ عَالِمًا كَبِيرًا “Sibeveyhi büyük bir alimdir”, “Sibeveyhi’yi büyük bir alim olarak bildim” ve قَرَأْتُ كِتَابَ سَبِيوِيَهَ “Sibeveyhi’nin *el-Kitāb*’ını okudum” örneklerindeki gibi *kesr* üzere *mebnīdir*. ‘Alem olmayan *terkīb*lerde ise أَعْمَلُ صَبَاحَ مَسَاءٍ “Sabah akşam çalışırım” ve أَنْتَ جَارِي بَيْتِ بَيْتٍ “Sen kapı komşusun” örneklerindeki gibi *terkīb*i oluşturan kelimelerin her ikisi de *feth* üzere *mebnīdir*.⁶⁶

Mezcī terkīb türündeki bazı yapılar ikileme biçimindedir. İkilemeler, birçok dizilime sahiptir. Aynı kelimenin tekrar ettiği ikilemeye، لَقَيْتُهُ كَفَّةً كَفَّةً “Onunla yüz yüze gördüm” *terkīb*i; yakın anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeye، كَاخِشٌ “kaçış” anlamına gelen الْحَيْصِ ve yakın anlamlısı olan الْبَيْصِ kelimelerinden oluşan فِي حَيْصٍ بَيْصٍ “İçinden çıkılmaz duruma düştüler” *terkīb*i örnek verilebilir. Ayrıca zıt anlamlı kelimelerin oluşturduğu ikilemeye kara ve deniz kelimelerini karşılayacak biçimde الصَّحْرَةَ “çöl” ve الْبَحْرَ “deniz” kelimelerinin oluşturduğu أَلْخَبْرُتُهُ بِالْخَبْرِ صَحْرَةٌ بَحْرَةٌ “Ona haberi apaçık söyledim”, “Sana sabah-akşam uğrarım” *terkīb*leri; biri anlamlı diğeri anlamsız sözcüklerden oluşan ikilemeye، وَشَدَّرَ مَدَّرَ، وَجَدَّعَ مَدَّعَ، حَيْثُ تَفَرَّقُوا شَعَرَ بَعَرَ، وَشَدَّرَ مَدَّرَ، وَجَدَّعَ مَدَّعَ، حَيْثُ “İlk önce bu işi yap” ve وَحَاتٍ بَاتٍ “Oraya buraya dağıldılar” بَدِي بَدِي “Darmadağın olup gittiler” *terkīb*leri örnek verilebilir.⁶⁷ İkileme tarzındaki *terkīb*lerin çoğu cümlede *hāl* olarak görev yapmaktadır. Bir kısmı ise *zarf* görevindedir.⁶⁸ ‘Alem olanlar cümlede birçok öge yerinde kullanılabilir. Yansıma sözcüklerden oluşan bazı söz öbekleri de karga sesini temsil eden غَاقِ ve kumaş katlama sesini temsil eden قَاشِ örneklerinde olduğu gibi *mezcī terkīb* olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁹

⁶⁴ İbn Ya’îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 1:72.

⁶⁵ İbn Ya’îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 1:72; مَغْدِكَرْبُ كِشِي قَالِيَقَلَا şehir ismidir.

⁶⁶ el-Ğalāyīnī, *Cāmi’u’d-Durūsi’l-Arabīyye*, 28; Ḥasan, *en-Naḥvu’l-Vāfi*, 4:232.

⁶⁷ ez-Zemaḥşerī, *el-Mufaṣṣal*, 162-165; er-Raḍī el-Esterābādī, *Şerḥu’r-Raḍī*, 2:368-369; İbn Ya’îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 3:147-148.

⁶⁸ ‘Ubejde, *Mu’cemu’n-Naḥv*, 203-204; Ḥasan, *en-Naḥvu’l-Vāfi*, 1:301.

⁶⁹ Ḥasan, *en-Naḥvu’l-Vāfi*, 1:301; Fevval Bābitī, *el-Mu’cemu’l-Mufaṣṣal*, 2:969.

Terkîb oluşturması sebebiyle *mebnîliği* veya *'alemlîği* söz konusu olan ve *i'râbı* bakımından nahvin inceleme alanına giren *terkîbler* dışında ikileme tarzındaki bazı kelime birliktelikleri de bütünleşik görüntü vermektedir. Örneğin قرأت الكتاب كلمة كلمة "Kitabı kelime kelime (ayrıntılı biçimde) okudum" cümlesinde tekrar eden kelimeler *terkîb* konusunda yerini almasa da ikisi birlikte kastedilen anlamı karşılamaktadır. Nitekim bu kelimelerin *i'râbı*nda ikinci kelimenin tekid *te'kîd* olduğu veya aralarında maḥzûf bir *'atf* harfinin bulunduğu görüşleri dışında her iki kelimenin bütünsel biçimde değerlendirilmesi gerektiğine yönelik yorumlar da bulunmaktadır.⁷⁰

4. *İsnādî* (İsnād İçeren) *Terkîb*

Bir araya gelen söz birimleri arasındaki ilişkinin biçimi, oluşturdukları *terkîbin* türünü belirlemektedir. Kendisini oluşturan söz birimleri arasında *isnād* ilişkisi bulunan *terkîbler* *terkîb-i isnādî* olarak isimlendirilmektedir. *İsnād*, iki unsurdan birini diğerine nisbet etmek (dayandırmak, ait kılmak) demektir.⁷¹ *Terkîbi* oluşturan taraflar arasındaki nisbet ilişkisi isim ve sıfat tamlamalarında da vardır. Tamlama biçimindeki bu *terkîbler*de de bir unsurun diğerine nisbeti söz konudur. *İsnādî terkîb*deki nisbetin ayırıcı özelliği ise *terkîbin* bir yargı bildirmesidir. *İsnādî terkîb*deki söz birimleri arasında özne-yüklem ilişkisi bulunmakta ve öznenin zatını veya durumunu çeşitli yönlerden açıklayan yüklem, özneye nisbet edilmektedir. Bu *terkîbin* unsurları, yüklem görevindeki *musned* ve özne konumundaki *musnedun ileyhtir*.⁷² Nitekim unsurları arasında nisbet söz konusu olan *terkîbler*deki nisbet farklılığını ortaya koymak için isim tamlamasındaki nisbetin tarafları, *muḍāf* ve *muḍāfun ileyh*; sıfat tamlamasındaki nisbetin tarafları, *şıfat* ve *mevşūf*; *isnādî terkîb*teki nisbetin tarafları ise *musned* ve *musnedun ileyh* olarak isimlendirilmiştir.⁷³

Dil çalışmalarının ilerlemesi ve dile ait kavramların terimleşmesiyle *isnādî terkîb* türü, cümle adını almıştır. Bu *terkîb* için *cümle* teriminin ilk defa el-Mubberred (ö. 286/900) tarafından kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁴ Cümleyi oluşturan bu *terkîb*, tam ve müstakil bir anlam bildirdiğinde *kelām* niteliği kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle *isnādî terkîbin* *kelām* olabilmesi, taşıdığı anlamın başka unsurlara bağımlı olmadan kendi zatıyla ortaya çıkmasına bağlıdır. Nitekim tam bir anlam kazanması için cevaba ihtiyaç duyan şart

⁷⁰ es-Sāmerrā'î, *en-Nahvu'l-'Arabî Ahkām ve Me'ānî*, 2:30-32.

⁷¹ eş-Şerîf el-Curcānî, *Mu'cemu't-Ta'rifāt*, 22.

⁷² Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 1,23; er-Raḍî el-Esterābādî, *Şerhu'r-Raḍî*, 1:16, 19.

⁷³ et-Tehānevî, *Keşşâf*, 1:196.

⁷⁴ Belkâsim, "et-Terkîb beyne'l-Kudāmā' ve'l-Muḥdeşin," 36.

cümleleri veya sıra cümlesi olmaksızın anlamı tamamlanmayan ism-i mevşûl taşıyan cümleler gibi *isnâdî terkîbler* tam ve müstakil anlam bildirme şartını taşımadığından *kelām* olamamaktadır.⁷⁵

Cümleye özne ve yüklem dışında öğeler de katılmaktadır. Bu iki öğe dışında cümleye katkı veren mef'ûller, hâl, temyîz gibi öğeler, cümleyi çeşitli yönlerden sınırlandırmakta ve cümleye ilave anlamlar katmaktadır.⁷⁶ Ancak bu öğeler olmadan da özne-yüklem birlikteliği cümle vasfını taşımaktadır. Bu sebeple cümle oluşumu için zorunlu olmayan bu öğelerin cümlenin asli unsurları olmayıp asli unsurlara ilave olarak cümleyi tamladıklarını ifade etmek için bunlara *fağla* denilmiştir. Cümle oluşumunda şart olan ve yeterli görülen *musned* ve *musnedun ileyhin* asli öğe oldukları ise bunlar için kullanılan 'umde terimiyle ifade edilmiştir.⁷⁷ Sözdeki anlamın ortaya çıkmasında bütün bu unsurlar etkilidir. Ayrıca anlamın belirlenmesi "teďāfuru'l-ķarāin" olarak adlandırılan sözün birçok lafzî lafzî ve ma'nevî karinenin birlikteliğiyle meydana gelmektedir.⁷⁸

İsnâdî terkîbin oluşturduğu cümlenin çeşitli özellikleri onun isim veya fiil cümlesi olarak isimlendirilmesine temel teşkil etmektedir. İsimlendirmede genellikle *terkîbi* meydana getiren kelimelerin türü etkili olmaktadır. *Terkîb*teki *isnâd* fiilin isme isnâdı şeklinde gerçekleştiğinde *terkîb*, fiil cümlesi; ismin isme isnâdı şeklinde gerçekleştiğinde isim cümlesi adını almaktadır.⁷⁹ Fiil cümlesi biçimindeki *terkîb*lerde zamansal ve eylemsel boyut belirginken isim cümlesi biçimindeki *terkîb*lerde *musnedin*, *musnedun ileyhi* vasıfladığı niteliksel boyut ön plana çıkmaktadır.⁸⁰ Cümlelerin isim veya fiil cümlesi olarak ayırımında *musned* ve *musnedun ileyhin* konumları da etkilidir. Basit ve kurallı cümle diziliminde *musnedun ileyhin*, *musnedden* önce yer aldığı cümleler isim; *musnedin*, *musnedun ileyhten* önce yer aldığı cümleler ise fiil cümlesi olmaktadır. Cümle unsurlarının birbirine göre konumunu esas alan bu yaklaşımda *şadr-ı kelām*, bir ölçüt olmaktadır. Buna

⁷⁵ eş-Şabbān, *Hāşiyetu'ş-Şabbān*, 1:82; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, 49; Şeyh Zāde, *Şerhu Kavā'idil-İ'rāb*, 13.

⁷⁶ es-Sekkākî, *Miftāhu'l-'Ulüm*, 209; el-Hāşimî, *Cevāhiru'l-Belāga fi'l-Me'āni ve'l-Beyān ve'l-Bedī*, 152.

⁷⁷ İbn Mālik, *Şerhu't-Teshil*. 2:321.

⁷⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Temmām Hāssān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye Ma'nāhā ve Mebnāhā*, 191-240; Yaşar Daşkıran, "Temmām Hāssān'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi," 149-64; Bünyamin Aydın, "Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi - İşlevsel Anlam-Cümle Anlamı İlişkisi Üzerine Bir İnceleme-," (doktora tezi); Mehmet Yenice, "Abdülkâhir el-Cürġânî ve Temmām Hāssān'a Göre Anlam Bileşenlerinin Klasik ve Çağdaş Dönemler Bağlamında Karşılaştırması ve Günümüz Dilbilim Çalışmalarına Katkıları," (doktora tezi).

⁷⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1:70; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevāmi'*, 1:46; es-Sāmerrā'î, *en-Nahvu'l-'Arabî*, 1:9.

⁸⁰ Hāssān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye Ma'nāhā ve Mebnāhā*, 130.

göre konuşanın vurgulamak istediği anlama göre cümle unsurları arasında *taqdîm-te'hîr* (öne alma- sonraya bırakma) yapması gibi anlamsal gereksinimler⁸¹ bir yana bırakılırsa her ikisi de “Zeyd ayrıldı” anlamını veren *اِنطَلَقَ زَيْدٌ* ve *زَيْدٌ اِنطَلَقَ* cümlelerinden ilki *musnedun ileyh*le başladığından isim cümlesi, ikincisi ise *musned*le başladığından fiil cümlesi olmaktadır.⁸²

Cümledeki *isnād*ın taraflarının aldığı biçime göre isim ve fiil cümlesi dışında cümle türleri de bulunmaktadır.⁸³ Bunlara ilaveten *zarflar* veya *câr-mecrûrun* yer aldığı bazı dizilimlerin *zarf* cümlesi⁸⁴ ve şart-cevap biçimindeki dizilimlerin de şart cümlesi⁸⁵ olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ Bu cümle türlerini değerlendiren İbn Hişâm (ö. 761/1360) aslı itibarıyla bir fiil cümlesi olduğunu ifade ettiği şart üslubuyla oluşturulan dizilimi ayrı bir cümle türü olarak kabul etmemektedir. Öte yandan çoğunlukla isim cümlesinin *taqdîm-te'hîr* görmüş hali olarak da kabul edilen *câr-mecrûr* veya *zarf*ın önde olduğu yapıların, kullanım yoğunluğu bakımından mutata bir durum arz ettiği dolayısıyla bunlarla başlayan isim cümlesi biçiminin, isim cümlesinin takdim-tehir görmüş şekli olmaktan ziyade *zarf* cümlesi olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir.⁸⁷ Bu cümlelerde *zarf* veya *câr-mecrûru* takip eden *merfû'* isim, *fâ'il* olmaktadır. Ancak bu dizilimin isim cümlesinden ayırılabilmesi için birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Buna göre *zarf* cümlesi, *zarflardan* önce “Evide Zeyd var mıdır?” örneğindeki gibi soru edatı, *ما في الدار زيدٌ* “Evide Zeyd yoktur” örneğindeki gibi olumsuzluk edatı, *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَعَهُ صَفْرٌ* “Yanında doğan kuşu olan bir adama uğradım” örneğindeki gibi *mevşûf*, *جَاءَ الَّذِي فِي الدَّارِ أَبُوهُ* “Evide babası olan kişi geldi” örneğindeki gibi *ism-i mevşûl*, *زَيْدٌ عِنْدَكَ أَبُوهُ* “Zeyd, babası senin yanında olandır” örneğindeki gibi kendisi hakkında hüküm verilen bir isim veya *مَرَرْتُ بِرَيْدٍ عَلَيْهِ* “Cübbe üzerinden Zeyd'e uğradım” örneğindeki gibi *hâl* sahibi olan bir kelime olması durumunda gerçekleşmektedir.⁸⁸ Diğer taraftan bu şartlardan birini taşımayan *عِنْدَكَ زَيْدٌ* “Senin yanında Zeyd vardır” ve *في الدَّارِ زَيْدٌ* “Evide Zeyd vardır” gibi kendisinden sonra açık *merfû'* bir isim bulunan *zarf* veya *câr-*

⁸¹ ez-Zeccâci, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, 137, 138.

⁸² Şeyhzâde, *Şerhu Kavâ'idil-İ'râb*, 14; Muhammed el-Anşkâi, *el-Minhâc fi'l-Kavâ'id ve'l-İ'râb*, 7, 23.

⁸³ Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-İdâhu'l-'Adu'di*, 43; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, 49; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2:240.

⁸⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, 2:420.

⁸⁵ ez-Zemaşşerî *el-Mufaşşal*, 49; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5:106; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, 2:392, 393.

⁸⁶ Şeyhzâde, *Şerhu Kavâ'idil-İ'râb*, 14.

⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 2:420.

⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 2:494.

mecrūrun yer aldığı dizilimler yanında⁸⁹ زيدٌ في الدار “Zeyd evdedir” gibi mübtedayla başlayan isim cümlesinin içerisinde yer alan *zarf*lı yapılar da *zarf* cümlesi kabul edilmiştir.⁹⁰

Cār-mecrūr veya *zarfın* yer aldığı bu dizilimlerin *şibh-i cümle* olarak adlandırılması bunların cümle niteliği taşımalarını desteklemektedir. *Şibh-i cümle*, içerisinde bir yüklem görülmese de anlamca mündemiç olduğu kabul edildiğinden bu yapılar için “olmak, bulunmak” gibi genel anlamlı bir fiil veya fiilimsi takdir edilmektedir. Bu dizilimi cümle özelliği taşımayan benzer dizilimlerden ayırmak için buna *zarf-ı mustekar* denilmiştir. *Zarf-ı mustekar* *zarfın* amili olan kelime, *zarfta* amel ettikten sonra *hazf* edilmiş, ancak anlamı *zarfta* baki kalmıştır. Örneğin زيدٌ في الدار “Zeyd evdedir” cümlesinde *zarf-ı mustekar* olan الدار في kısmında telaffuza yansımayan كائنٌ موجودٌ “var olmak, bulunmak” anlamı zımnen mevcuttur.⁹¹ Bu zaviyeden değerlendirilerek bu dizilim, ayrı bir cümle türü olmak yerine *şibh-i cümle* olarak nitelendirilmiştir. Nitekim *zarf* cümlesi olarak kabul edilen kısım, farklı bakış açılarına göre değişik isimler alabilmektedir. Örneğin أَعْنَدَكَ عَمْرُو “Zeyd yanında mıdır?” cümlesi, isim, fiil veya *zarf* cümlesi olarak kabul edilebilmektedir. Zira cümledeki *merfū* isim mübteda kabul edildiğinde isim cümlesi, maḥzūf bir fiilin fā’ili kabul edildiğinde fiil cümlesi, *zarfın* fā’ili kabul edildiğinde *zarf* cümlesi olabilmektedir.⁹² Bu farklı isimlendirmelerin önüne geçmek için *zarf* cümlelerinin ayrı bir cümle türü değil, isim cümlesi kapsamında değerlendirilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁹³

İsnādī terkib oluşturmanın gerekçesi, bir şeyin olması, olmaması veya olmasının talep edilmesi olabilir.⁹⁴ Diğer bir ifadeyle *isnād*, bir hükmün varlığı veya yokluğunun belirli bir özneye yüklenmesi veya ondan talep edilmesidir. Buna göre زيد قائم “Zeyd ayaktadır” cümlesi gibi vakiya uygun olması bakımından doğru veya yalan olma ihtimali taşıyan haberi cümlelerin yanında belirli bir dış gerçekliğe dayanmaması sebebiyle doğru veya yalan olma ihtimali taşımayan هل أنت قائم؟ “Sattım” gibi *gayr-i talebī inşā* veya “Sen ayakta mısın?” gibi *talebī inşā* cümleleri de *isnād* içermektedir.⁹⁵ Özellikle haberī cümle esas alındığında *musned* vasıtasıyla *musnedun ileyh* hakkında bilgi verildiği veya onun hakkında yargı bildirildiği görülmektedir.

⁸⁹ es-Suyūṭī, *Hem’u’l-Hevāmi*, 1:48.

⁹⁰ ez-Zemaḥşerī, *el-Mufaṣṣal*, 49.

⁹¹ İbn Hişām, *Muğni’l-Lebīb*, 2:420, 421.

⁹² İbn Hişām, *Muğni’l-Lebīb*, 2:422.

⁹³ ‘Abdullaṭīf, *Binā’u’l-Cumleti’l-‘Arabiyye*, 37.

⁹⁴ Ḥasan, *en-Naḥvu’l-Vāfi*, 1:28, 301.

⁹⁵ er-Raḍī el-Esterābādī, *Şerḥu’r-Raḍī*, 1:17,18.

Musned ile *musnedun ileyh* arasındaki bu anlam ilişkisi, *musned* için kendisiyle bir haber veya hüküm verilen anlamında *muḥberun bih* veya *maḥkūmun bih*, *musnedun ileyh* için ise kendisi hakkında bir haber bildirilen veya hüküm verilen anlamında *muḥberun ‘anh* veya *maḥkūmun ‘aleyh* vasıflarının kullanılmasına sebebiyet vermiştir. *Musned* olan ögenin *musnedun ileyh* hakkında bildirdiği hususiyet ise *haber* veya *ḥukm* adını almaktadır.⁹⁶

Nidā’ üslubuyla oluşturulan يا محمد “Ey Muhammed” ifadesinde olduğu gibi görünüşte bir *isnāda* sahip olmayan bazı *terkîbler* de cümle kategorisine dahil edilmektedir. Edat+isim biçiminde bir *terkîbe* sahip olan bu *terkîb*teki edat, أنادي “sesleniyorum” fiilinin yerine geçerek *isnādın* taraflarından birisini oluşturmaktadır. Muhammed kelimesi ise söz konusu fiilin *mef’ül* kabul edilir.⁹⁷ Bu te’vil *nidā’* üslubunun bir fiil cümlesi türü olduğu kabulüyle yapılmaktadır. *Nidā’* cümlesindeki bu te’vilden kurtulmak için farklı yaklaşımlarda vardır. Bir yaklaşım, cümlelerin *isnādī* ve *ğayr-i isnādī* cümle şeklinde ayrılmasını ve *nidā’*, ta’accub gibi cümlelerin ikinci gruba dahil edilmesini önermektedir.⁹⁸ Diğer bir yaklaşım ise bu tür cümlelerin “üslup cümleleri” adı altında değerlendirilmesidir.⁹⁹ Ancak bu gibi öneriler, cümlelerin temelde isim veya fiil cümlesi olarak kategorize edilmesi yaklaşımında yaygın kabul gören bir değişime sebep olmamıştır.

Fiilimsilerden olan *mastar* ile *ism-i fā’il*, *ism-i mef’ul* ve *şfat-ı muşebbehe* veznindeki kelimeler de زيد قائم أبوه cümlesindeki قائم أبوه *terkîbi* gibi fā’illeriyle birlikte *isnādī terkîb* oluşturabilir. Genellikle başka bir cümlelerin unsuru olan bu *terkîb* türünü, *vaşfî cümle* (الجملة الوصفية) olarak isimlendirerek bu dizilimi de bir cümle türü kabul edenler bulunmakla birlikte¹⁰⁰ ana cümleden bağımsız olarak tam anlam vermemesinden dolayı bu *terkîb*, çoğu dilci tarafından cümle olarak değerlendirilmemiştir. Bu *terkîbin* *tām isnād*dan farkını ortaya koymak için *isnādī terkîb*, *aslī isnād / tām isnād* (الإسناد الأصلي / الإسناد التام) ve *ğayr-i aslī isnād / ğayr-i tām isnād / fer’ī isnād* (الإسناد غير الأصلي / الإسناد غير التام) olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre bu tür *terkîbler* ikinci kısma dahil olmaktadır.¹⁰¹ Ancak أقائم الزيدان؟ “İki Zeyd ayakta mıdır?” cümlesindeki *ism-i fā’ilin* kendisinden sonra gelen kelimeyle oluşturduğu

⁹⁶ Atîk, *’İlmu’l-Me’ānī*, 119, 120.

⁹⁷ Abduh er-Rāciḥī, *et-Taṭbīku’n-Naḥvī*, 273.

⁹⁸ Eyyüb, *Dirāse Naḳdiyye fi’n-Naḥvi’l-‘Arabī*, 129.

⁹⁹ er-Rāciḥī, *et-Taṭbīku’n-Naḥvī*, 261-327.

¹⁰⁰ Ḥassān, *el-Ḥulāşatu’n-Naḥviyye*, 127.

¹⁰¹ Şeyḫzāde, *Şerḫu Kavā’idi’l-İ’rāb*, 13, 14; er-Raḍī el-Esterābādī, *Şerḫu’r-Raḍī*, 1:18; et-Tehānevī, *Keşşaf*, 1:198; Bānā’me, “Binā’u’l-Cumle,” 35.

isnādī terkīb gibi başka bir cümlelerin unsuru olmayan *terkīb*lerdeki *muştak* ismin ma'mülüyle oluşturduğu *terkīb*, *aslī isnād* kabul edilmektedir. Zira cümle dizilimi gereği *ism-i fā'il*, fiil konumunda olduğundan buradaki *isnād aslī isnād* olmaktadır.¹⁰² Bu *terkīb* türü isim ve fiil cümlesinin özelliklerini taşımaktadır. Örnek cümle esas alındığında bu husus görülmektedir. Cümle isimle başlaması sebebiyle isim cümlesi kategorisine girmekle birlikte mübtedanın fiilden türemiş biçimi, kendinden sonraki ismin, *fā'il* veya *nāib-i fā'il* gibi bir ögesi olmasını gerektirmektedir. Bu durumda *şibh-i fiilin* birlikte *isnādī terkīb* oluşturduğu *merfū'* ögesi bir yandan *fā'il* veya *nāib-i fā'il* konumunda iken bir yandan da mübtedanın haberi konumunda bulunmaktadır. Bu sebeple bu ifadedeki *merfū'* ögenin *i'rābı*, haber yerine geçen *merfū'* öge olarak yapılmaktadır.¹⁰³

İsnādī terkīb türündeki dizilim, تَأَبَّطَ شَرًّا "Teebbeṭaşerran" ve جَادَ الْحَقُّ "Cādelhaḫḫu" gibi şahıs, veya yaygın kullanımından dolayı سامرَاءَ "Sāmerrā" biçimini alan aslı سُرٌّ مِنْ رَأَى "Gören mutlu oldu" biçiminde bir cümle olan şehir ismi gibi özel isim niteliğine sahip olabilir.¹⁰⁴ Özel isim olan *isnādī terkīb* biçimindeki dizilim ana cümle içerisinde bir öge olarak yer aldığı anda olduğu gibi aktarılıp lafzī bir değişikliğe uğramamaktadır.¹⁰⁵ Dolayısıyla "زَيْدٌ قَائِمٌ" جملةً "Zeyd ayaktadır" isim cümlesidir" örneğinde olduğu gibi *isnādın* tarafları *mufred* yapılar olduğu gibi bu yapıların yerini alan cümle veya diğer *terkīb* türleri de olabilmektedir.¹⁰⁶ Bu örnekte mübteda konumunda olan زَيْدٌ قَائِمٌ cümlesi gibi *isnādın* taraflarından birinin yerini alan cümle, *mahkī* olarak *i'rāb* edilmektedir.¹⁰⁷ *Mahkī i'rābı* yapılan cümle ögesi, cümledeki konumu itibariyle değişime uğramamakta, tırnak içi bir ifade gibi olduğu biçimiyle aktarılmaktadır. *Mahkī* olarak cümlede yer alan öge, cümle biçiminde olabildiği gibi فَعْلٌ ماضٍ "كَانَ" "Kāne' māḏī fiildir" cümlesindeki gibi ögenin lafzının gözetildiği bir fiil, bir isim ya da bir edat olabilir. Ögenin lafzının gözetildiği bu *isnāda*, lafzī *isnād* (الإسناد اللفظي) denilmiştir. Zira bu *isnāda* yüklem ifade ettiği eylem veya anlamın bir özneye dayandırılmasından ziyade cümlelerin oluşması için *isnādın* zorunlu iki unsuru olan *musned* ve *musnedun ileyhin* bir araya gelmesi söz konusudur. Bunun dışında çoğu

¹⁰² er-Raḏī el-Esterābādī, *Şerhu'r-Raḏī*, 1:18.

¹⁰³ es-Sāmerrā'ī, *en-Naḥvu'l-'Arabī*, 1:169; el-Hāşimī, *el-Ḳavā'idu'l-Esāsiyye*, 138.

¹⁰⁴ es-Sāmerrā'ī, *en-Naḥvu'l-'Arabī*, 1:110.

¹⁰⁵ Ḥasan, *en-Naḥvu'l-Vāfi*, 1:310.

¹⁰⁶ el-Birgivi, *İzhāru'l-Esrār*, 90; Bānā'me, "Binā'u'l-Cumle," 56.

¹⁰⁷ er-Raḏī el-Esterābādī, *Şerhu'r-Raḏī*, 2:351; el-Faḏlī, *Muḥtaşaru'n-Naḥv*, 21.

isnâdda olduğu gibi ögenin anlamının etkili olduğu cümle dizilimindeki *isnâd* ise *ma'nevî isnâd* (الإسناد المعنوي) olmaktadır.¹⁰⁸

Sonuç

Bu çalışmada *terkîb* kavramıyla ilgili tanımlama, isimlendirme ve söz dizimleri değerlendirilmiş ve bu kavramla ilişkilendirilen söz dizimlerinin genel çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. *Terki̇b* ve *murekkeb* kavramları Arap gramerinde terim veya sözlük anlamlarıyla birçok konunun izahında kullanılmaktadır. Bu kavramlarla ifade edilen söz dizimlerinin genel özellikleri incelendiğinde *terki̇b* kelimesinin genel anlamıyla birçok yapının izahında kullanıldığı, *murekkeb* kelimesinin ise daha çok bütünleşik yapı özelliği gösteren kelime birlikteliğini tanımlamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Murekkeb* kelimesinin gramer kaynaklarında bir terim olarak daha çok birleşik kelime veya ikileme özelliği gösteren *terki̇b*leri tanımlamada kullanıldığı ve bu *terki̇b*lerin biçimsel ve i'rabî özellikleri açısından ele alındığı görülmektedir. Dil çalışmalarının genişlemesi ve çeşitlenmesiyle *terki̇b* ve *murekkeb* kavramlarının daha geniş bir alanı temsil ettikleri ve *terki̇b*in türleri ile ilgili birçok isimlendirmenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu isimlendirilmelerde temel ayırım, *terki̇b*in *isnâd* içerip içermemesidir. *Terki̇b*deki *isnâd*ın varlığı veya yokluğu onun *isnâdî* veya *ğayr-i isnâdî* olarak ayırımının gerekçesini oluşturmaktadır.

*Terki̇b*deki bir eylem, iş veya oluşun bir özneye dayandırılmasını ifade eden *isnâd*ın varlığı, *terki̇b*in *isnâdî terkîb* olarak isimlendirilmesine sebep teşkil etmektedir. Cümle olarak da adlandırılan bu *terki̇b*in müstakil bir anlam ifade edip etmeme hususiyeti ise *kelâm* vasfını kazanmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Cümle ile *kelâm* kavramlarının anlam alanını ayırmak için *kelâm* özelliği taşıyan *terki̇b*in müstakil olarak tam bir anlam ifade etmesi veya muhatabın zihninde soru işareti bırakmayacak bir anlam içermesi şartı getirilmiştir.

Ğayr-i isnâdî terkîb ise cümle özelliği göstermeyen *terki̇b*dir. Bu sebeple *isnâdî terkîb* dışındaki *terki̇b* türlerinin, söz öbeği biçimindeki yapılar olduğu ifade edilebilir. Bu *terki̇b*ler kaynaklarda çoğunlukla *iğâfî* ve *mezcî terkîb*ler olarak belirlenmiştir. Bunlardan *mezcî* biçimdeki *terki̇b*lerin daha çok birleşik kelime biçiminde oldukları bazılarının ise ikileme ve yansıma sözcüklere karşılık geldiği görülmektedir. *Mezcî terkîbi* oluşturan kelime sayısı ikiyi geçmemektedir. Kaynaklarda *ğayr-i isnâdî terkîb*leri çeşitli

¹⁰⁸ es-Sämerrâ'î, *el-Cumletu'l-'Arabîyye Te'lîfuhâ ve Aḡsâmuhâ*, 30; el-Murâdî, *Tavḡihu'l-Mekâşid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1:287.

özellikleriyle incelemek için bunlarla ilgili birçok isim kullanılmıştır. Ancak bu isimlendirmeler, gramerdeki müstakil bir başlığı göstermekten ziyade *terkîb*in kendine has ikincil özelliklerinin ön plana çıkarılması ve daha belirgin hale getirilmesi kabilindedir. Örneğin *mezcî terkîb* terimi, genel bir özelliği taşıyan *terkîb*leri bir araya toplayan bir konu başlığı mesabesindeyken bir *mezcî terkîb* olan “veyhi” ile biten isimlerin *terkîb-i şavtî* olarak vasıflandırılması bunların *mezcî terkîb*den ayrı bir tür olduğunu göstermemektedir. Bilakis bu isimlendirme bu tür kelimeleri daha belirgin hale getirmeye ve daha ayrıntılı incelemeye yöneliktir. Aynı şekilde aralarında *tâbî'-metbû'* ilişkisi bulunan söz dizimlerinin *terkîb* kavramıyla isimlendirilmesinde de bir terimselleştirmeden ziyade *terkîb*in sözlük anlamının etkili olduğu görülmektedir. *Terkîb*ler cümle ögesi olmaları ve *i'râbları* açısından değerlendirildiğinde cümlede bir öge olan *ğayr-i isnādî terkîb*lerde genellikle *terkîb*i oluşturan tarafların ayrı ayrı *i'râb*ının söz konusu olduğu, cümle ögesi yerine geçen *isnādî terkîb*lerde ise *terkîb*in bir bütün olarak değerlendirildiği ve *mahkî i'râba* tabii olduğu görülmektedir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- ‘Abdulgani, Ahmed ‘Abdulazim. *el-Muştalahu'n-Nahvi*. Kâhira: Dâru's-Şekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1990.
- ‘Abdullaţif, Muhammed Hamâse. *Binâ'u'l-Cumleti'l-'Arabiyye*. Kâhira: Dâru Ğarîb, 2003.
- Adalı, Muştafâ b. Hamza b. İbrâhîm. *Netâicu'l-Efkâr fi Şerhi'l-İzhâr*. 3. baskı. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, tsz.
- el-Anţâkî, Muhammed. *el-Minhâc fi'l-Ķavâ'id ve'l-İ'râb*. 8. baskı. Beyrût: Dâru's-Şarkî'l-'Arabî, tsz.
- ‘Atîk, ‘Abdulazîz, *İlmu'l-Me‘ânî*. Beyrût: Dâru'n-Nahđati'l-'Arabiyye, 1430/2009.
- Aydın, Bünyamin. “Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi -İşlevsel Anlam-Cümle Anlamı İlişkisi Üzerine Bir İnceleme-.” Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2018.
- Bânâ'me, ‘Âdil b. Ahmed b. Sâlim. “Binâ'u'l-Cumle ‘inde Muştafâ SâdıĶ er-Râfi‘î min Hîlâli Kitâbihî Evrâki'l-Verd.” 2 c. Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu Ummi'l-Ķurâ, Mekke, 2000.
- BelĶâsim, İmân Fâţimatu'z-Zehrâ'. “et-Terkîb beyne'l-Ķudâmâ' ve'l-MuĶdeşîn.” *Mecelletu'l-Âdâb ve'l-LuĶât* 9 (2010): 33-44.

- el-Birgivi, Zeynuddin Muhammed b. Pir 'Alî b. İskender. *İzhârü'l-Esrâr*. Nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğistânî. Beyrüt: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Bulut, Ahmet. "Arap Dilinde Terkib." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5:5 (1993): 357-368.
- ed-Daqr, 'Abdulğani. *Mu'cemu'l-Kavâ'idü'l-'Arabiyye fi'n-Nahv ve't-Taşrif*. Beyrüt: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Daşkiran, Yaşar. "Temmâm Hâssân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56:2 (2015): 149-64.
- ed-Dehdâh, Ebü Fâris. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 2004.
- Ebû 'Alî el-Fârisî. *el-İdâhu'l-'Ajudî*. Thk. Hasan Şazeli Ferhüd. Riyâd: yy, 1389/1969.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed. *Delâletü't-Terâkib Dirâse Belâgiyye*. Kâhira: Mektebetu Vehbe, 2004.
- Eyyüb, 'Abdurrahmân. *Dirâse Nakdiyye fi'n-Nahvi'l-'Arabî*. 3. baskı. Beyrüt: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1998.
- el-Fadlî, 'Abdülhâdi. *Muhtaşaru'n-Nahv*. es-Su'ûdiyye: Dâru's-Şurûk, 1400/1980.
- el-Fâkihî, 'Abdullâh b. Aḥmed. *Şerhu Kitâbi'l-Hudûd fi'n-Nahv*. Thk. Ramadân Aḥmed ed-Demîrî, Kâhira: yy, 1988.
- Fevvâl Bâbitî, 'Azîze. *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'n-Nahvi'l-'Arabî*. Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- el-Ġalâyînî, Muştafâ. *Câmi'ü'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, Beyrüt: Muessesetu'r-Risâle, 2017.
- Ḥasan, 'Abbâs. *en-Nahvu'l-Vâfi*. 4 c. Mısr: Dâru'l-Me'ârif, 1974.
- Ḥassân, Temmâm. *el-Hulâşatu'n-Nahviyye*, Kâhira: Dâru'l-Emîn, 2000.
- Ḥassân, Temmâm. *el-Luġatu'l-'Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. el-Mağrib: ed-Dâru'l-Beydâ', 1994.
- el-Hâşimî, Aḥmed. *el-Kavâ'idü'l-Esâsiyye li'l-Luġati'l-'Arabiyye*. Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1354.
- el-Hâşimî, Aḥmed. *Cevâhiru'l-Belâġa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrüt: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Huzeym, Rifât. "et-Terkibu'l-Mezcî fi'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşira." *Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Luġaviyye* 2:1 (2000): 192-207.
- İbn Hişâm. Cemâluddîn el-Enşârî. *Muġni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*. Thk. Mâzin el-Mubârek – Muhammed 'Alî Ḥamdullâh. 2 c. Dimaşq: Dâru'l-Fikr, 1964.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh eṭ-Ṭâi el-Cayyânî el-Endulûsî. *Şerhu't-Teshîl*. Thk. 'Abdurrahmân es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 4 c. Kâhira: Dâru'l-Hicr, 1990.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 20 c. Beyrüt: Dâru Sâdir, 1955.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Beġâ' Ya'îş b. 'Alî el-Mevşilî, *Şerhu'l-Mufaşşal*. Thk. Emil Bedî' Ya'kûb. 6 c. Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Muştafâ, İbrâhîm, Aḥmed Ḥasan ez-Zeyyât, Ḥâmid 'Abdulġâdir, Muhammed 'Alî en-Neccâr. *el-Mu'cemu'l-Vasiṭ*. 4. baskı. Mısr: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, 1424/2003.
- el-Lebedî, Muhammed Semîr Necîb. *Mu'cemu'l-Muştalahâti'n-Nahviyye ve's-Şarfiyye*. Beyrüt: Dâru'l-Furkân, 1985.

- Maḥmūd, ‘Aid ‘Abdurrahmān ‘Abdurrahīm - Nazzāl, Fevz Suheyl “el-Murakkebu’l-İdāfi fi’t-Turāşî’l-Luġaviyyi’l-‘Arabî.” *el-‘Ulūmu’l-İnsāniyye ve’l-İctimā’iyye*. 39:3 (2012): 575-584.
- el-Menzilî, Maḥmūd. *Envāru’r-Rebî’ fi’ş-Şarf ve’n-Naḥv ve’l-Me‘ānî ve’l-Beyān ve’l-Bedî’*. Mışr: Maṭba‘atu’t-Taḳaddumi’l-‘İlmiyye, 1322.
- el-Mubbered, Ebu’l-‘Abbās Muḥammed b. Yezîd. *el-Muḳtedab*. Thk. Muḥammed ‘Abdulḫālik ‘Uḳayme. 4 c. Kāhira: yy, 1415/1994.
- el-Murādî, Ebū Muḥammed Bedruddîn Ḥasan b. Kāsım b. ‘Abdillāh b. ‘Alî. *Tavḏîhu’l-Meḳāşid ve’l-Mesālik bi Şerḫi Elfiyyeti İbn Mālik*. Thk. ‘Abdurrahmān ‘Alî Süleymān. 3 c. Kāhira: Dāru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1428/2008.
- el-Musā’ide, Eymen Muḥammed Emîn. “el-Murekkebāt fi’l-‘Arabiyye.” Yüksek Lisans Tezi, Cāmi‘atu’l-Yermük, el-Urdun, 1996.
- ‘Umer, Aḫmed Muḫtār. *Mu‘cemu’l-Luġati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘āşira*. Kāhira: ‘Ālemu’l-Kutub, 2008.
- er-Rāciḫî, ‘Abduh. *et-Taṭbîku’n-Naḥvî*. Beyrüt: Dāru’n-Naḫḳati’l-‘Arabiyye, 2010.
- er-Raḳî el-Esterābādî, Muḥammed b. el-Ḥasan es-Semnāî. *Şerḫu’r-Raḳî li-Kāfiyyeti İbni’l-Ḥāciḫ*, Thk. Ḥasan b. Muḥammed b. İbrāhîm el-Ḥifzî. 2 c. Suudi Arabistan: İdāretu’s-Şeḳāfe ve’n-Neşr bi’l-Cāmi‘a, 1414/1993.
- eş-Şabbān, Ebu’l-İrfān Muḥammed b. ‘Alî, *Ḥāşiyetu’s-Şabbān*. Thk. Ṭāḫā ‘Abdurra‘ūf Sa‘d, 4 c. Kāhira: el-Mektebetu’t-Tevfiḳiyye, tsz.
- es-Sāmerrā’î, Fāḳıl Sāliḫ. *el-Cumletu’l-‘Arabiyye Te’lifuhā ve Aḳsāmuhā*. el-Urdun: Dāru’l-Fikr, 1427/2007.
- es-Sāmerrā’î, Fāḳıl Sāliḫ. *en-Naḥvu’l-‘Arabî Aḫkām ve Me‘ānî*. 2 c. el-Urdun: Dāru İbn Keşîr, 2014.
- es-Sekkākî, Ebū Ya’kūb Yūsuf b. Ebî Bekr Muḥammed b. ‘Alî. *Miftāḫu’l-‘Ulūm*. Thk. Naïm Zerkür. Beyrüt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1987.
- Sîbeveyhi, Ebū Bişr ‘Amr b. ‘Usmān b. Ḳanber. *el-Kitāb*. Thk. ‘Abdusselām Muḥammed Hārūn. 5 c. Kāhira: Mektebetu’l-Ḥāncî, 1992.
- es-Suyūtî, Celāluddîn ‘Abdurrahmān b. Ebî Bekr. *el-Eşbāḫ ve’n-Nezāir fi’n-Naḥv*. Nşr. Ġāzî Muḫtār Ṭuleymāt vd. 4 c. Dimaşk: Mecma‘u-Luġati’l-‘Arabiyye, 1407/1987.
- es-Suyūtî, Celāluddîn ‘Abdurrahmān b. Ebî Bekr. *Hem‘u’l-Hevāmî’ fi Şerḫi Cem‘i’l-Cevāmî’*. Thk. Aḫmed Şemsuddîn. 3 c. Beyrüt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998.
- Şeyḫzāde, Muḥammed b. Muştafā el-Kūcevi. *Şerḫu Ḳavā’idi’l-İ‘rāb*. Thk. İsmā’îl İsmā’îl Merve Beyrüt: Dāru’l-Fikr, 1416/1995.
- eş-Şerîf el-Curcānî, ‘Alî b. Muḥammed es-Seyyid. *Mu‘cemu’t-Ta’rifāt*. thk. Muḥammed Şiddîḳ el-Minşāvî. Kāhira: Dāru’l-Faḳile, tsz.
- et-Tehānevî, Muḥammed ‘Alî, *Keşşāfu İştîlāḫāti’l-Funūn ve’l-‘Ulūm*. Thk ‘Alî Dehrüc, ‘Abdullāh el- Ḥālidî, Cürç Zinātî. 2 c. Beyrüt: Mektebetu Lubnān Nāşirūn, 1996.
- ‘Ubeyde, Aḫmed. *Mu‘cemu’n-Naḥv*. Beyrüt: Muessesetu’r-Risāle, 1986.
- Yenice, Mehmet. “Abdülkāhîr el-Cürcānî ve Temmām Ḥassān’a Göre Anlam Bileşenlerinin Klasik ve Çağdaş Dönemler Bağlamında Karşılaştırması ve Günümüz Dilbilim Çalışmalarına Katkıları.” Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum, 2021.
- ez-Zeccāci, Ebu’l-Kāsım. *el-İdāḫ fi ‘İleli’n-Naḥv*. Thk. Māzin el-Mubārek. Beyrüt: Dāru’n-Nefāis, 1399/1979.
- ez-Zemaḫşerî, Ebu’l-Kāsım Cārullāh Maḥmūd b. ‘Umer. *el-Mufaşşal fi ‘İlmi’l-‘Arabiyye*. Thk. Faḫr Sāliḫ Kadāre el-Urdun: Dāru ‘Ammār, 2004.